

HALK ŞİİRİ VE DİVAN ŞİİRİNİN MÜŐTEREKLİKLERİNE BİR ÖRNEK

Karacaoğlan ve Fehim-i Kadim'in Şiirlerinde Kuş Motifi*:

Özet

Halk Őiiri ve Divan Őiirinin Müőterekliklerine Bir Örnek isimli bu çalıőmada Karacaođlan'ın ve Fehim-i Kadim'in Őiirlerinde kuő motifini karşılaőtırmalı olarak inceledik. Bu motiften hareketle Divan ve Halk Őiirinin müőterekliklerini ortaya koymaya çalıőtık. Ayrıca seçilen Őiir örnekleri aracılığıyla her iki Őiirde zikredilen kuő motifini, bu motiflerin özelliklerini, motiflerin ele alınıő biçimini, kullanım sıklığını, Őiire kazandırdığı mana ve ifade zenginliklerini ve Őaire sunduğu anlatım imkanlarını tespit etmeye çalıőtık. Halk Őiiri ile Divan Őiiri arasında dil, Őekil ve muhteva bakımından eőtitli farklar bulunmakla beraber, bu iki Őiirin temelinde zevk, duygu, dűőünce heyecan, fikir, hayal ve tasavvur benzerliği vardır. Kuő motifi üzerinden bu benzerliği eőtitli örneklerle destekledik.

Anahtar Kelimeler

Halk Şiiri, Divan Şiiri, kuş, motif.

ABSTRACT

The bird motif in the poems of Karacaoğlan and Fehim-i Kadim has been examined, in general, in this work called "Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müőtereklerine Bir Örnek". The intercommunity of Divan Poetry and Folk Poetry has been tried to be put forward through all those motifs. Besides; through the samples of the poems chosen, we have tried to determine the bird motif mentioned in both of the poems, the features of those motifs, the handled formats of the motifs, the frequency of their use, the meaning brought to the poem and richness of expressions and the possibilities of expression which it provides to the poet.

Although there are various differences between Divan poetry and Folk poetry, in terms of language, form, and content, there are similarities on the basis of these two poems, pleasure, emotion, thought, dream and imagine. We have supported the similarities through the bird motif.

Key Words

Folk poem, Divan poem, bird, motif.

* Karacaođlan'ın ve Fehim-i Kadim'in Őiirlerine ait künyeleri gösterirken Őu yöntem kullanılmıőtır: Őairin adı, Őiirin eserde (Fehim-i Kadim, Tahir Üzgör; Karacaođlan, Müjgan Cunbur) bulunduğu sayfa numarası, Őiirin türü ve numarası sırasıyla yer almaktadır. Őiir künyelerinde kullanılan kısaltmalar ise Őöyledir: G (gazel), K (kaside), Koő. (koőtma), Var. (varsağı), Tür. (türkű), D. (destan), Trk. (terkib-i bent).

GİRİŞ

Türk kültür ve edebiyatında kuşlar önemli bir yere sahiptir. Kültür tarihimizin belli başlı edebi türleri, kültür dilinin beylik, güç ve kudret benzetmeleri, kişi ve yer adları gibi pek çok alanda insanların onlara biçtiği değerlere göre kuşların varlığından büyük ölçüde yararlanmışlardır. Gerek Divan gerekse Halk şiiri örneklerini değişik açılardan ele alıp değerlendiren bilimsel pek çok araştırma yayımlandı. Bu araştırmalarla birlikte Divan şiirinin doğal hayattan ve çevreden kopuk olduğu iddiaları da çürütülmeye başlandı ve bu konuda büyük bir yol alındı. Araştırmacıların çalışmaları sayesinde, Divan şiirinin yaşadığı asrı yansıtan ve bu güne ışık tutan pek çok kültürel unsuru bünyesinde barındırdığı anlaşılmış durumdadır. Biz de bu makalemizde Divan şiirinin halkla olan içiçeliğini ve Halk şiiri ile olan güçlü bağını ortaya koymaya çalıştık. Divan ve Halk şiirine dikkatli bir gözle bakıldığında şairler, yüzyıllar içerisinde şekillendirdikleri estetik ve metaforlar dünyasıyla hayata dair hemen her unsuru birer şiir malzemesi haline getirmiştir. İki edebiyat arasındaki farklarla beraber, benzerliklerin önemli bir yer tuttuğu bir gerçektir. Günümüzde Divan ve Halk edebiyatı tamamen birbirinden farklı, ayrı bir kültürün ve zevkin ürünleriymiş gibi gösterilmektedir. İki edebiyat arasında dil, şekil ve muhteva bakımından çeşitli farklar bulunmakla beraber sonuçta, bir milletin geleneğini, göreneğini, duygusunu, düşüncesini, zevkini, heyecanını, sevincini ve fikrini anlatmaları yönüyle aynıdır. Cemâl Kurnaz, bir denemesinde, Türk şiirini bir gül-i ra'nâya benzetir. Ona göre Türk şiiri, Divan ve Halk geleneğinden beslendiği için iki renkli bir şiirdir. Rengini, kokusunu, bizim havamız, suyumuz ve toprağımızdan alan, bizim besleyip büyüttüğümüz bir gül. Yine Fuat Köprülü: “ ... Klâsik edebiyat üzerinde Halk edebiyatımızın ve Halk edebiyatı üzerinde Klâsik edebiyatımızın bir takım tesir ve aksi tesirlerinin göze çarpmaması mümkün değil... ” diyerek bu müşterekliğe destek verir.

İki şiir, arasında içerikten çok şekil açısından bir farklılık vardır. İçerik açısından birbirlerinin aynıdır. Mesela, mesnevi-destan, tuyuğ-mani, şarkı-türkü, gazel-koşma, mersiye-ağıt, hicviye-taşlama, lügâz-bilmece gibi nazım türlerine bakıldığında şekil olarak farklılık, konu olarak ise aynılık vardır. Divan şiirini klişe ifade, mazmun ve ortak mevhumların çokluğu ve devamlılığı ile tenkit edenler, benzerlerini ve ortak ifade kalıplarını fazlasıyla Halk şiirinde de bulacaklardır.

Bu makalemizde Halk şiiri ile Divan şiiri benzerliğini kuş motifi üzerinden ortaya koyduk. Bunun için de çalışmamızda Tahir Üzgör'ün “ Fehîm-i Kadîm Dîvânı: Hayatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi ” adıyla yayımlanan kitabı ve Müjgan Cunbur'un “ Karacaoğlan ” adıyla yayımlanan kitabı esas aldık. Her iki şairimizin aynı yüzyılda yaşamaları fakat farklı şiiri temsil etmeleri çalışmamız için önemliydi. Bu tercihlerle her iki edebiyat açısından yapacağımız mukayeseyi kolaylaştıracağına inandık. Kullandığımız şiir örneklerini seçerken bu dönemlerin özelliklerini yansıtmalarına özen gösterdik. Şiir örneklerindeki kuş motifini iki başlık altında inceledik: Gerçek Özellikler ve Benzetmeye Dayalı Özellikler. Bu iki başlık altında ele aldığımız şiir örneklerini seçerken aynı ifadeleri veren fakat daha anlaşılır olanları tercih ettik. Seçtiğimiz şiir örneklerinin dönemlerin özelliklerini yansıtmalarına dikkat ettik.

Müştereklik arz eden şiir örneklerini titizlikle kullanmaya özen gösterdik. Netice kısmında ise çalışmalarımızdan elde ettiğimiz bazı önemli hususları dile getirdik. Farklı edebî sahaya ait olan şairlerimiz arasındaki müştereklikten hareketle Dîvân ve Halk şiiri hakkında bazı değerlendirmeler yaptık. Bibliyografya kısmında ise sadece doğrudan doğruya kullandığımız ve umumî olarak faydaladığımız kaynaklar verilmiştir. Metin içinde ya da dipnot kısmında yapılan kısaltmalar ayrıca belirtilmiştir.

KUŞLAR:

Kuşlar, farkı türleri ve özel adları dışında Türkçe’de ve değişik Türk Lehçelerinde kuş, kus, koş; Farsça’da murg (ç.murgan); Arapça’da ise tâ ‘ır, tayr (ç.tuyûr) isimleriyle anılır¹.

Efsanelerden rivayetlere, rivayetlerden hikâyelere; hikâyelerden sanata; sanattan rüya tabirlerine kadar birçok alana işlenmiş olan kuş motifi belirli özellikleriyle kültürümüzde yerini alır. İslamiyet’ten önceki devirlerde bazı Türk toplulukları kuşları “ ongun ” saymışlardır. Kuşun ruhun simgesi olduğu Orhun yazıtlarındaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Türkçe’de “ uçmak ” sözcüğü ölümü ifade ediyordu. Kuşların şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır². Kuşların kendilerine has özellikleri ve durumu türlü yorumların biçimlenmesine neden olmuştur. Örneğin kültürümüzde kuş kafesi tutukluluk; kuş pençesi saltanat arması; üzüm yiyen kuş ölümsüz yaşayış simgesi; kuş tüyü hafiflik; kuş uçuşu ruhun gidişi; kuşun ayak izi alfabe ve öngörü; daldaki kuş erişilmemiş istek; eldeki kuş mal, bereket; kuş dili, öğüt ve uyarı ve asmaya konmuş kuş, Tanrı bağışlamasından yararlanmak anlamını taşır. Kuşların bu özellik ve durumlarıyla birlikte renkleri de kültürümüzde farklı yorumlara olanak sağlar. Örneğin akkuş temizlik, doğruluk; karakuş günah, renkli kuş güneş; mavi kuş mutluluğu simgeler. Kısaca kuşların efsanelere, hikâyelere çeşitli inançlara ve yorumlara yansımış özellikleri kültür tarihinde çeşitli uluslarda simgesel olarak şu anlamlara gelmektedir: Ölümsüzlük, özgürlük, haberci, Tanrı, yağmur, yaratıcılık, saltanat, rüzgar, müjdeci, ruh, bulut, güneş, ay, akıl, savaş, güç, ve kudret gibi³.

Kuş motifi, saltanat, güç-kuvvet, totem simgesi ya da bölgesel bir özellik belirtisi olarak eski çağlardan günümüze kadar birçok milletin bayrağını söylemiştir. “ Hz. Muhammed (s.a.v.) in siyah bir kumaştan ibaret olan en ünlü sancağının, Türkçe’ de kartal-şahin-atmaca-tavşancıl vb. kuş anlamına gelen “ ukab ” adını taşıması, bu motifin Müslümanların gözüyle yüceltilmesine ve özellikle bayrak motifi ya da devlet arması haline gelmesine yardımcı olmuştur⁴. Birçok kültürde olduğu gibi bizim kültürümüzde de kuşun güzel sanatlardaki yeri önemlidir. Kuşların güzelliği, rengi, beden yapıları, ötüşleri, mitolojik özellikleri yapı sanatından müziğe kadar bütün güzel sanatlara konu olur⁵. Kuşların kültürümüzde yapılarla (kuş evleri), seramik ve süslemelere de yansıdığı görülür. Özellikle kuş tüyü, mızraklarda, oklarda, takılarda, çadırlarda ve kadın giysilerinde yerini alır⁶.

Türkler, kuş motifini, kişiden yer adlarına, mimariden halk danslarına, kıyafetlerinden mezar taşlarına kadar hayatın her alanında yaşatmıştır. Eski zamanlardan günümüze kadar, Türk tarihinin her devrinde peygamberlerin, ermişlerin, kuşların dilinden anladıkları ve

¹ Ömür Ceylan, *Kuş Cenneti Şiirimiz*, Filiz Yay, İst., 2003, s.24; İlhan Çeneli, “ Dîvânü Lügat-it Türk’te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ank., 1973-75, s.112; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.6, s.14.

² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabcacı Yay., s.134, 151-153.

³ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.147.

⁴ L. Sami Akalın, *a.e.*, s.148.

⁵ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.150,151.

⁶ L. Sami Akalın, *a.g.e.*, s.152.

onlarla konuşabildiklerine inanılmıştır⁷. Mesela Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşması dinî ve edebi pek çok eserde işlenmiştir⁸. Halk arasında kuşdili demek, anlaşılmaz seslerle konuşmak demektir. Kelimelerin baş ve sonundaki heceler yer değiştirilerek bir kurala bağlı olarak yapılan konuşmalara denir⁹.

Türk edebiyatının nesir veya şiir türünde ele geçebilen en eski eserlerinin hemen hepsinde “ kuş ” genel adı verilen canlılara fazlaca rastlanır. Kuşlar, daha destanlar döneminden itibaren birer tabiat unsuru ve süsü olmalarının yanında sert ve millet yaşayışının bir parçası, inanç sisteminin bütünleyicisi olmuştur¹⁰. Türk Edebiyatının her döneminde farkı edebi çevrelerde olsalar da bütün şairlerimiz kuşlara büyük ilgi göstermiştir. Halk şairlerimizin dizelerinde, Anonim Halk edebiyatı ürünlerinde, Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatında ve Divan şiirinde pek çok kuş, önemli metaforlar, çağrışımlar yüklenerek kullanılmıştır¹¹. Türkçe olan kuş kelimesi kimi zaman kuşçu, kuşhane, kuş yuvası, kuş kebabı, kafes kuşu gibi maddi kültür unsuru olarak kimi zaman can kuşu gibi aidiyet kazanmış şekilde, kimi zaman da kuşdili, kuşluk, kuşbaşı, kuş uykusu, kuş tüyü gibi tabir hüviyetine bürünmüş şekilde karşımıza çıkar¹². Türk edebiyatının nesir ya da şiir türünde yazılmış en eski eserlerin hemen hemen hepsinde “kuş” genel adı verilen canlılara oldukça çok rastlanır. Buradaki asıl nokta kuşların daha destanlar döneminden itibaren birer tabiat unsuru ve süsü olmalıdır¹³.

Türk Edebiyatının genelinde şairler farklı edebi çevrelerde ve dönemlerde olsalar da bütün şairlerimizin kuşlara gösterdiği ilgi azımsanamayacak kadar çoktur. Kuşlar birçok edebiyat türünde, güftelerde, tasvir, teşbih ve benzeri unsurlardan kendilerini var edip, duygu ve düşüncelerde yer almışlardır. Divan şiirinde ve doğanın geniş ölçüde şiire aksettiği Halk şiirinde bu durum kuvvetle kendini hissettirir.

Kuş motifi, Divan ve Halk şiirinin müşterekliklerini ortaya koyma açısından iki ana başlık halinde karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

A. Kuş Motifiyle İlgili Gerçek Özellikler:

Kuşlarla ilgili özel adları ve kendisine benzetilenlerin dışında bir de gerçek özellikler vardır. Şiirimizde kuşların ötüşü, alçakta ve yüksekte uçması, tuzağa düşmesi, avlanması, bağ ve bahçede bulunması, kafese kapatılması, ürkütülmesi, ürkekliği, zayıf ve çelimsiz oluşu, yaralanması, eşini kaybetmesi, kolunun kanadının kırılması gibi sayısız özelliği karşımıza çıkar¹⁴. Edebiyatımızda kuşlarla ilgili bu unsurlar, hemen hemen her şairimiz tarafından ele alınmıştır. Bu durumu Fehim-i Kadim'de ve Karacaoğlan'da da görmek mümkündür.

⁷ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.109.

⁸ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.6, s.15.

⁹ Mehmet Emin Ertan, *Fuzûlî Dîvânî'nda Hayvanlar*, *Yüksek Lisans Tezi*, İst., 1989, s.215.

¹⁰ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.86.

¹¹ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.19, 28.

¹² Ömür Ceylan, *a.e.*, s.20.

¹³ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.86.

¹⁴ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.6, s.14, 15.

1. Kuş-Av:

Şiirimizde sayyad, sayd, nahçir, av, avlanma, avlama gibi ifadeler daha çok kuş-av bahsinde karşımıza çıkar. Yerine göre avlanan bir kuş olabileceği gibi çoğunlukla avlayan sevgili, avlanan aşğın gönlüdür. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kirpiği yaralayıcılık ve avlayıcılık özelliği yönüyle doğan kuşuna benzetilmiştir. Beyitte bir başka benzetme âşğın gönlü zayıflık ve avlanması dolayısıyla av kuşuna benzetilir. Sevgilinin kirpiği eğitilmiş bir doğandır. Çünkü onun kirpik doğanı ava alışkındır. Sevgilinin gamzesi ise avcıdır. Gamze, kirpik doğanı aşğın üstüne salınca gönül kuşunun avlanması kaçınılmazdır:

Ruhsat-ı sayd verüp gamze-i pür-kînesine
Kondi şâhbâz-ı müje murg-ı dilün sînesine
Fehîm-i Kadîm, s.654, G.269/1 .

Karacaoğlan, avcı kuşlardan bir tür olarak bahseder. Şair dördlüğünde bir süre avını tasvir etmektedir. Bu süre avında avcı kuşların rolü yoktur. Onlar sadece gökyüzünde olaya şahitlik etmektedir:

Karaca'oğlan yavuz ata binerdi
Üstümüzde avcı kuşlar gezerdi
Ha, deyince beş yüz atlı binerdi
Akça cerenleri kovanlar hani
Karacaoğlan, s.52, Koş., 77/5 .

Karacaoğlan, avcı kuşların yanında avlanan kuşlarından da bahseder. Aşağıdaki dördlükte şair, bazı kuşların avda tercih edildiğini hem tür adı olarak hem de özel ad olarak ifade eder:

Cebir, elem şu dağların başından
Avlalım kekliğinden, kuşundan
Samantı ırmağından, Pınarbaşı'ndan
Geçemem, artıyor figânım dağlar.
Karacaoğlan, s.74, Koş., 110/1 .

Av bir kurum olarak en eski zamanlardan beri Türkler için çok önemlidir. Avcılık en eski Türklerden günümüze kadar çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Avcılık özellikle Osmanlı devrinde mükemmel bir kurum haline gelmiştir. Özellikle teknik ve usuller konusunda çok fazla bir değişim gözlenmiştir. Avlar, askeri eğitmek ve savaşa hazırlanmanın dışında sultanların ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı bir süre avı olarak yapılırdı¹⁵. Sürek avı, av hayvanlarının çeşitli yollarla kovalanarak belirlenmiş bir yere toplanmasına ve böylece avlanmasına

¹⁵ A. Caferoğlu, " Türklerde Av Kültü ve Müessesesi ", VII, *TDK Tebliğleri*, C.1, s.173.

dayanıyordu. Bu avlar sırasında, atlar, avcı kuşlar gibi terbiye edilmiş çeşitli hayvanlar kullanılmaktaydı¹⁶. Yukarıdaki şiir örneklerinde doğrudan ya da dolaylı olarak bu avcılığa değinilmiştir. Fehim bu hususu daha mecazi ifadelerle işlerken, Karacaoğlan daha gerçekçi ifadeler kullanır. Konu aynı olmakla beraber aynı konunun farklı edebi sahalara mensup şairlerce farklı tasavvurlar içerisinde işlendiği bir gerçektir.

2. Kuş-Kafes:

Kafes, kuşları veya küçük hayvanları kapalı tutmak için kullanılan telden veya çubuklardan yapılan taşınabilir barınaktır. Ayrıca vücudumuzun sadece kemiklerden oluşan kısmına da kafes denir.

Fehîm aşağıdaki beyitte gönül, kuş; kırıpik, ok; bakış, kılıç benzetmeleriyle hayali bir durumu tasavvur eder. Kuşun kafeste tutulması ile gönlün sevgilide kalması arasında benzetme kurarak kuş-kafes ilişkisini ifade eder:

Mecrûh idüp murg-ı dili gamze-i dilber
Tîr-i müje vü tîg-i nigehten kafes eyler.
Fehîm-i Kadîm, s.380, G, 57/6 .

Bazı kuşların yakalanıp, ehlileştirilmesi onları kafes kuşu yapar. Bu kuşlar kafese o kadar alışır ki onları azat etseniz onlar yabancı hayatlarına geri dönmek istemezler. Fehîm bir beytinde bu duruma dikkat çekerken sevgilinin saçını gönül kuşunu muhafaza eden kafese; ayva tüylerini ise kuşların yabancı ortamlarda buldukları çimenliğe benzetmiştir:

Zülfinde gönül hatt-ı ‘anber-şikenî n’eyler
Murgân-ı kafes-perver seyr-i çemenî n’eyler
Fehîm-i Kadîm, s.378, G., 56/1 .

Çoğu zaman can, göğüs kafesinin arkasında esir olarak zikredilir. Karacaoğlan bir dördlüğünde beden-kafes ilişkisini kurarak aşığın canını kafeste duran kuşa benzetmiştir. İnsan bedeninin kemikleri tel tel olmasıyla kafes demirlerinin tel tel olması arasında benzetme söz konusudur. Vade yetince can kuşunun beden kafesini terk etmesi gibi kafes kuşu da ya sahibi tarafından azat edilince ya da ölünce o kafesten kurtulacaktır:

Ağalar, içmesi hoştur
O da züğürtlere güçtür
Cân, kafeste duran kuştur
Elbet uçar, gider bir gün
Karacaoğlan, s.251, Var., 358/2 .

¹⁶ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.162, 164-65.

Kuş-kafes konusu her şair tarafından benzer unsurlar etrafında şekillendirilerek anlatılır. Yukarıdaki şiir örneklerinde Divan şairi ifadelerini Divan şiirinin ortak mazmunları etrafında şekillendirirken, Karacaoğlan halkın ortak söyleyişini şiirine yansıtmıştır. Bu durumun tersi de çoğu zaman söz konusu olmuştur.

3. Kuş-Kanat:

Kuşların uçmaları, yükselme çıkmaları, kanat açmaları, kanatlarının kırılması vs. edebiyatımızda yer almıştır¹⁷. Kanat, kuşların uçuşu eylemini gerçekleştiren en önemli uzuvlarıdır. Kanatlarının başına bir şey gelmesi onları elsiz ayaksız bırakır. Fehîm bir beytinde sevgilinin gözlerinin hiddetine dikkat çekerek gönül-kuş teşbihi içerisinde onun hışmına uğrayan kuşların uçamayacağını dile getirir:

Hışm ile çeşmün zebân-ı nâlemi lâl itmesün
Murg-ı dest-âmûz-ı dilden bî-per ü bâl itmesün
Fehîm-i Kadîm, s.626, G., 245/1.

Karacaoğlan ise aşağıdaki dördlüğünde âşığın karamsar ruh halini anlatır. Âşık ile kuş arasında kurulan ilgi uçmak ve kanat açmak yönlerindedir. Şair, uçmak ve kanat açmak, geçmek kelimeleri ile kuş mazmununu ifade etmektedir. Bu kuş mazmunu şiirde âşığın bedeninde ifadesini bulur:

Hiçbir daha yükseklerden uçmayayım
Uçarsam da kanadımı açmayayım
Muhannetin köprüsünden geçmeyeyim
Coşkun sele uğratmayın yolumu
Karacaoğlan, s.226, Koş., 328/1 .

Her iki şairimiz de kuş-kanat hususunu halkın ortak muhayyilesi etrafında işlemişlerdir. Her ikisinde de söz sanatları vasıtasıyla anlatıma canlılık katılmıştır.

4. Kuş-Mekân:

Kuşların kimi dağda, kimi deniz kenarında, kimi yeşilliklerde, kimi kayalıklarda, kimi havada, kimi de çerden çöpten yaptıkları yuvada yaşarlar. Fehîm, bir beytinde kuşların mekânı olarak felekleri gösterir. Şair, felekleri kuşların daha kanatsız iken buldukları yer olarak hayal eder. Bu hayalini desteklemek için âşığın ahını şekil ve hareket yönüyle feleklere uçan kuşa benzetir:

Bül 'l-acebdür beyza-i dilde dahı bî-bâl iken
Murg-ı âh-ı âşık-ı bî-dil felek-pervâz olur
Fehîm-i Kadîm, s.424, G., 89/6.

¹⁷ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.218.

Karacaoğlan Şiirlerinde kuşla ilgili mekânlardan diğer Fehim'e göre daha fazla bahseder. Karacaoğlan'ın Halk Şairi olmasından ötürü doğayla iç içe bulunması bu hususa zemin hazırlamış olabilir. Şair, dağ, yayla, yuva, avlak, salak, kaya, deniz, göl, bahçe ve gökyüzünü kuşların mekânı olarak sayar. Kuşlarla ilgili mekânların başında hiç kuşkusuz en çok gökyüzü tabir olunur. Fehîm'de ah kuşunun gökyüzüne uçması Karacaoğlan'da yerini gönül kuşuna bırakır:

Gönül kuşu kalktı, uçtu havaya
İn gönül dedim de indiremedim
Aşıp, aşıp gider karlı dağlara
Dön gönül, dedim de döndüremedim
Karacaoğlan, s.113, Koş., 165/1.

Yukarıdaki iki farklı Şiir örneğine bakıldığında Divan ve Halk Şiiri arasındaki farkın üslupta ve tasavvurda olduğu görülecektir.

5. Kuş-Ses (ötüşü):

Kuşların doğadaki ötüşleri Şairler için önemli bir ilham kaynağı olur. Bu ötüşleri bazıları inleme, bazıları, zikretme, bazıları Şarkı söyleme, bazıları ağlama ve bazılarında ise kendi aralarında konuşma olarak yorumlar. Fehim, bir beytinde boynunda çan¹⁸ çalan doğanın sesi ile kuşun inleyişine bir tutmaktadır:

Ne nâle kemterin murg-ı sadâsı
Olur hem-pençe-i Őehbâz-ı nâkûs
Fehîm-i Kadîm, s.486, G.,137/3.

Karacaoğlan, aşağıdaki Şiirinde kuşların ötüşünü hüzünlendirme olarak yorumlar. Yavru kuşların acıklı ötmeleri insanlara kattığı duyguyu Şair Şiirinde işler:

Öter, yavru kuşlar, öter
Derd üstüne dertler katar
Gelir bir engel el atar
Biten işler gerilenir
Karacaoğlan, s.303, Semai, 429/3.

6. Kuş-Tuzak:

Avcılar bazı kuşları yakalamak maksadıyla tuzak kurarlar. Birçok tuzak çeşidi vardır. Kuşu ayağından yakalamak için kıl ip ve benzeri bağlayıcı eşyalar ve tuzaklar geçiş bölgelerine serilir ve etrafına taneler serpilir. Sonra kuşun bu hileye düşmesi beklenir¹⁹. Fehim, bir

¹⁸ İskender Pala, *a.g.s.*, s.103. Av kuşunun yerini belirlemek için boyunlarına zil takılır.

¹⁹ Mehmet Emin Ertan, *a.g.t.*, s.221.

beytinde gönül-avcı benzetmesini kurarak gam dumanın kuşunu tuzağa düşürmeye çalışır beyitte duman ile kuş arasında renk ve hareket yönüyle bir ilgi kurulur. Gönül, gam dumanın kuşunu avlamak için yüz parçaya ayrılmış sinesini yem olarak kuşa sunar. Bu hayalde hareket noktası taneleri avlamaya gelen kuşların tuzağa düşürülmesidir. Bin parçaya ayrılmış sine ile tane arasında küçüklük ve çokluk ilgisi vardır:

Turfa sayyâd-ı fazâ-yı deşt-i mihnetdür gönül
Dâm-ı murg-ı düd-ı gam bu sîne-i sad çâkdür
Fehîm-i Kadîm, s.438, G., 99/4.

Karacaoğlan'ın bir şiirinde kuş, özgürlüğüne kavuşmasıyla ele alınır. Bu durum, kuşun kendi başına tuzaktan kurtuluşu değil, övülenin adaletiyle gerçekleşmiş bir olaydır. Şair, ayrıca kuş ile duman arasında hareket ve renk yönüyle bir ilgi kurar:

Koy verdim kuşu da gitti dumana
Ötesini sorarsan âhir zamane
Bilmem akıllı mı bilmem dîvâne
Boğum boğum kınalanmış sürmeli
Karacaoğlan, s.364, Tür., 492/1.

Yukarıda verilen iki şiir örneğine bakıldığında aynı durumun şairlerce nasıl farklı işlendiği görülecektir. Her iki şair de kuş-gökyüzü-yüceler-duman ilişkisi gerçekliğinden yola çıkarak duygularını farklı ifade etmişlerdir.

7. Kuş-Uçmak:

Kuşların vücut yapısı uçmaya elverişli bir şekilde yaratılmıştır. Kuşlar kanatlarında bulunan uzun tüyler sayesinde çok yükseklere çıkabilir. Fehîm, aşağıdaki şiirinde sevgilinin oka benzeyen kirpiğinin, gönül haremının en yüksek yerinde kanat açıp uçtuğunu ifade eder. Bu beyitte kirpik ile kuş arasında şekil ve renk yönüyle bir ilgi kurulur. Kuşların gökyüzünün en yüksekinde kanat açıp uçmaları gerçeğini çeşitli tasavvurlarla anlatır. Sevgilinin oka benzeyen kirpiklerinin her biri âşığın gönlünün en yüksekinde uçarlar. Bu ifadeden âşığın gönlü ile gökyüzü arasında renk ve şekil itibarıyla bir benzerlik kurulabilir. Gökyüzünün yuvarlaklığı ve akşam ve sabah vakitleri kızıla bürünmesi yüzeyinde de kuşların uçması bu hayale zemin hazırlar:

Ta'ir-i nâvek-i müjgânı Fehîm ol mâhun
Evc-gâh-ı harem-i sînede pervâz eyler
Fehîm-i Kadîm, s.382, G., 658/5.

Karacaoğlan'ın bir drtlđđnde kuşların ykselerde dönerek uçuğundan bahseder:

Eteğinde kervn işler
Ykseğinde döner kuşlar
Krk giydirir at bağışlar
Yemen beğler sende m'olur

Karacaoğlan, s.249, Var., 355/1.

'iki Şiir' arasındaki benzer ortaklık kuş-uçma bahsinde de görülür. Fehim duygusunu sanatlı söyleyiş içerisinde gerçekleştirirken, Karacaoğlan'da ifadede sadelik görülür.

8. Kuş-Yuva:

Kuşlar için yuva er çöpten yapılan küçük bir sığınaktır. Yuva kuşlar için barınak yumurtlayacakları ve kuluçkaya yatacakları yerdir. Özellikle Mecnun'dan bahsedildiğinde Mecnun'un kafasının üstü kuşların yuvası olarak tasvir edilmiştir. Şairlerimiz, Mecnun veya yuvadan bahsederken bu hususa telmihte bulunurlar:

Ser-i Mecnunda tab-ı sz-ı dilden
Siped-asa iderdi aşıyan raks

Fehîm-i Kadîm, s.500, G., 145/7.

Bazı kuşlar, kendilerini ve yavrularını koruma amaçlı yuvalarını ykselere yaparlar. Karacaoğlan, sevgili-kuş teşbihi içerisinde kuşların yücelere yuva yaptığı gerçeğini işler:

Yavrım ıkmiş, yücesine yuvalar
İnmiş düz ovaya şahan kovalar
Değmeyin sunama, beyler, ağalar
Humar humar bakar, gözleri sarhoş

Karacaoğlan, s.10, Koş., 90/3.

B) Kuş Motifiyle İlgili Benzetmeye Dayalı Unsurlar:

Kuşların, Türk Edebiyatında manzum ve mensur hemen her tür eserinde çok eskiden beri çeşitli münasebetlerle kullanıla geldiği bilinmektedir. Bu münasebetlerin en geniş kullanım alanlarından birini benzetme (teşbih) tir. Kuş türündeki hususiyetler, yetenekler, fiziksel özellikler, fıtrî farklılıklar ortaya karşılaştırma ve mukayese etme düşüncesini çıkarmıştır. Bu mukayese zamanla insanların kendilerine de siryet etmiştir. İfadeye canlılık ve glk kazandırmak adına birçok teşbih yapılmıştır. Edebiyat eserlerinde kaynağı kuşlardan alan benzetmeler çoktur. Bu benzetmeler genellikle aşık ve sevgiliyle ilgilidir²⁰.

²⁰ Halil Ersoylu, *a.g.m.*, s.86.

1. Kuş-Âşık:

Şiirimizde kuş, âşığın kendisi, gönlü, âhı, bakışı, canı, hayali ve huyu gibi özellikler için benzetilen olur. Âşık, sevgiliden başka aynı zamanda rakip, felek, zaman ve talihten de eziyet görür. Zaman, âşığı mekânından uzaklaştırmıştır. Âşık, daha sevgilinin methini söyleyememektedir. Ahenk sesini bırakmış, boğazlanmış bir kuş haline gelmiştir:

Bülbül-i beste-leb-i gülşen-i tecrîd oldum
Murg-ı bismîl-şü deyem bergü nevâdan geçtim
Fehîm-i Kadîm, s.594, G., 218/3.

Karacaoğlan'da âşık, sevgilinin bahçesini mesken edinen bir kuştur. Sevgili bu kuşu bazen saçları bazen gözleri bazen de benleri ile avlar. Aşağıdaki halk şiiri örneğinde sevgili, âşığı benleri ile avlamaktadır. Şiirde sevgilinin benleri dane olarak düşünölmüştür:

Ben de bir kuş idim, geldim ötmeye
Yarin bahçesinde mesken tutmaya
Göz kaldırdım cemaline bakmaya
Ak gerdanda benler öldürdü beni
Karacaoğlan, s.179, Koş., 261/3.

Yukarıdaki iki şiir örneği de benzer duygu etrafında gelişen durumu ifade eder. Birincisinde aşık-kuş teşbihi içerisinde âşığın mekanı terki işlenirken, ikincisinde aynı teşbih içerisinde âşığın mekana gelişi işlenmiştir. Âşıkların sevgili yüzünden inlemesi ile kuşların ötme özelliği her iki şiirde kuş-âşık teşbihine zemin hazırlamıştır.

2. Kuş-Can:

Kuş, bazen göğüs kafesi içindeki kuşa benzeyen can anlamında murg-ı can olur. Can, âşığın elinde duran tek nakittir. Onunla sevgilinin kapısına gider, canını ortaya koyar. Sevgilinin tuzağı âşığın can kuşunu hiçbir zaman yok etmez, onu bir bakışı ile devamlı kurtarır. Ancak, can kuşu, sevgilinin avcı gamzesi için devamlı avdır:

Dâm-ı tündi murg-ı cânı muttasıl eyler halâs,
Gamze-i merdüm-şikârun bül-aceb sayyâd olur
Fehîm-i Kadîm, s.412, G., 80/4.

“ Senin insan avlayan gamzen hayret edilecek derecede usta bir avcıdır ki, onun şiddetli tuzağı can kuşunu sürekli kurtarır.”

Tasavvufi açıdan bakıldığında kuşla kastedilen candır. Sufiler genel olarak badeni kafese, canı kuşa benzetir. Kuşun yükselmesi için kanat açmasıyla tabi veya ihtiyari bir ölümle canın kafesinden kurtulması birbirine benzetilir. Âşığın sinesi, can kuşlarının kafesi gibidir. Karaoğlan aşağıdaki şiirinde canı kafeste duran bir kuşa benzetmiştir:

Ağalar içmesi hoştur
O da züğürtlere güçtür
Cân kafeste duran kuştur
Elbet uçar, gider bir gün

Karacaoğlan, s.251, Var., 358/2.

Her iki şair de göğüs kafesi içerisinde bulunan canı, kuşa benzetmiştir. Her iki şairin hareket noktaları aynı olmakla beraber vermek istedikleri mesaj farklıdır.

3. Kuş-Gönül:

Âşığın gönlü, kuş ile ilgi kurulan en önemli unsurlardan birisidir. Gönül, daima rahatı, huzuru ve güzelliği arar durur. Bu onun yaratılışının bir gereğidir. Gönlün kuş olarak tasavvuru da uçma, kaçma, gitme, yükselme özelliği sebebiyledir:

Gönül kuşu kalktı, uçtu havaya
İn gönül kuşu dedim de, indiremedim
Aşıp, aşıp gider karlı dağlara
Dön gönül dedim de döndüremedim

Karacaoğlan, s.113, Koş., 165/1.

Gönülle kuş arasında kurulan bir diğer ilgi avlanmaları yönüyledir. Avcı kuşlar, av kuşları için devamlı tehlikedir. Fehîm, bir beytinde ay gibi güzel olan sevgilisini doğanla âşığın gönül kuşunu avladığını söyler. Ancak sevgili âşığını avlama konusunda insaflıdır:

Faş iderdi yohsa çoktan dil o mâha râzını
Gâh salar geh men'ider murg-ı dile şâhbâzı

Fehîm-i Kadîm, s.274, TRK., 5/3.

Karacaoğlan'da ise sevgilinin teveccühü ortadan kalkmıştır. O, tamamen avının peşindedir. Âşığın bedeni, gönlü sevgili tarafından, incitilmektedir. Bu dörtlükte şair, âşığı kuşa benzeterek avcı kuş olan sevgilinin kucağına atar:

Katar katar olmuş gelen turnalar
Şu halime şu gönlüme bak benim
Şahan pençe vurdu tüyümü ağarttı
Kanadıma bir ok vurdu berk benim

Karacaoğlan, s.150, Koş., 219/1.

Yukarıdaki iki şiir örneğinde de gönül-kuş teşbihi içerisinde hem kültürümüzdeki doğan veya şahinle kuş avcılığına işaret edilir. Hem de avcı kuş-av kuşu motifi işlenir.

4. Kuş-Sevgili:

Şiirimizde kuş ile sevgili arasında kurulan teşbih güzellik, ses, yürüyüş, küçüklük, güç, kudret, nazeninlik vs. yönüyledir. Fehîm'in bir beytinde kuşa benzetilen sevgili Cebrail (a.s.) ve onun gibi yüzlerce mukaddes melek mukayese edilir. Bu karşılaştırmada sevgili üstün görülür:

Cibrîl gibi olsa sad ta'ir-i kudsî
Pervâz idemez heybet-i perr ü külehünle
Fehîm-i Kadîm, s.650, G., 265/4.

“ Cebrail gibi yüzlerce mukaddes melek olsa da hiçbiri senin ve kanadının külahının heybetiyle uçamaz.”

Karacaoğlan'da sevgili avlanan ve acemi bir kişidir. Şiirde sevgili giyindiği elbise ve hareketiyle yeni uçmaya çalışan kuşa benzetilir. Sevgili daha toy bir kuştur. Açılmamıştır. Aslında âşık için sevgilinin en uygun hali budur:

Beyaz geymiş alta, üstede mavi
Yavru, kanatlanmış, uçmanın çağı
Ancak şahan alır böyle bir avı
Sürmeli gelinin derd' aldı beni
Karacaoğlan, s.347, Tür., 469/1.

Sonuç Olarak;

Türk kültürünün en sürekli ve en uzun soluklu sanat alanlarından birisi olan edebiyatımızda dolayısıyla şiirimizde hayvanların yerinin ne olduğu ve Divan ve Halk şairlerince hangi tasavvurlar içinde ele alındıklarını belirlemeye çalıştık. Çalışmamızda iki şairin şiirlerinde geçen kuş motifi ve bu motifin genel özellikleri ile benzetme unsuru olan konular işlendi. Bunun sonucunda Divan ve Halk şiiri arasındaki benzer yönler tespit edilip değerlendirildi. Halk şairi Divan edebiyatı diline ve kültürüne kayıtsız olmadığı gibi Divan şairi de Halk edebiyatı kültürüne tamamen yabancı ve uzak değildir. Ortak din ve kültür çerçevesinde oluşan hayat, yüzyıllar boyunca fazla değişmeden edebi metinlerimize intikal etmiştir. Ele aldığımız konu ve dolayısıyla manzumelerle Divan ve Halk şiirinin esas olarak aynı oldukları görüldü. Ayrıca Fehim'in bazı şiirlerinde halk dilinin sadeliği görülmektedir. Halk ağzından gelen ifadelerin sayısındaki fazlalık, imla hususiyetlerindeki halk söyleyişleri göze çarpar.

Kaynakça

- AKALIN, L. Sami, *Türk Folklorunda Kuşlar*, KB Yay., Ank., 1993, 279 s.
- AND M., M., “ Minyatürde Kuş Dünyası ”, *Art Decor*, 1998.
- ASIM, Mütercim, *Burhan-ı Katı*, Hzl: Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yay., Ank., 2000, 1197 s.
- CAFEROĞLU, A., “ Türklerde Av Kültü ve Müessesesi ”, *Türk Tarih Kongresi*, 1, Yıl: 1972, s.169-75.
- CEYLAN, Ömür, *Kuş Cenneti Şiirimiz*, Filiz Kitabevi, İst., 2003, 214 s.
- , *Kuşlar Dîvânı, Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yay., İst., 2007, 282 s.
- CUNBUR, Müjgân, *Karacaoğlan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1985, 398 s.
- ÇENELİ, İlhan, “ Dîvânü Lügat-it Türk'te Hayvan Adları ”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ank., 1973-75, s.99-122.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran Kitap, İst., 1995, 286 s.
- , *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalıcı Yay., İst., 2002, 237 s.
- ERGUN, Sadettin Nuzhet, *Âşık Ömer'in Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, 1946, 444 s.
- ERSOYLU, Halil, “ Türk Dünyasının Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar ”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl, II, C.2, S.11, Nisan, 1981, s.77-125.
- ERTAN, Mehmet Emin, *Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar*, Yüksek Lisans Tezi, İst., 1989, 336 s.
- KURNAZ, Cemâl, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlilî*, MEB Yay., Ank., 1996, 800 s.
- , *Halk ve Dîvân Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler*, Ank., 1990, s.
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hzl: Cemâl Kurnaz, TDV Yay., Ank., 1992, 508 s.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., C.1.2, Ank., 1989, 554 s.
- URAZ, Murat, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay., İst., 1992, 340 s.

